

Аңдатпа
«8D04201 – Құқықтану» білім беру бағдарламасы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған диссертациясы
Ахмет Ғалымжан Бауржанұлы
Тақырыбы: «Қазақстан Республикасында климатты қорғауды құқықтық
қамтамасыз ету мәселелері»

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеудің бірінші бөлімінде климатты қорғаудың құқықтық теориялық мәселелері қарастырылған. Климаттың экологиялық құқықтық мәні мен мазмұны, оны қорғаудың құқықтық қағидалары, климатты қорғау заңнамасының қалыптасуы мен дамуы және Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасына халықаралық климаттық міндеттемелерді имплементациялаудың құқықтық тетіктері мен проблемалары зерттелген. Бірінші бөлімде климатты құқықтық категория ретінде теориялық-құқықтық мәні ашылып, халықаралық климаттық міндеттемелерді орындаудың ұлттық тәжірибесіне зерттеу жасалынған.

Екінші бөлімде климатты қорғаудың мемлекеттік құқықтық тетіктеріне зерттеу жасалынып, климатты қорғау модельдері мен Қазақстан Республикасының климаттық міндеттемелерін орындауда көміртегі нарығын құқықтық реттеу мәселелері зерттелген. Климатты қорғаудың мемлекеттік құқықтық реттеудегі негізгі мәселелерге зерттеу жасалынып. Климаттық қорғау саласында мемлекеттің институционалдық құрылымын жетілдіруге қатысты ұсыныстар келтіріледі. Климаттық қорғаудың құқықтық модельдеріне зерттеу нәтижесінде климатты қорғауды құқықтық тұрғыдан жетілдіруге қатысты қорытындылар жасалынып, Қазақстан Республикасының климаттық міндеттемелерін орындауда көміртегі нарығын құқықтық реттеу маңыздылығы дәлелденеді.

Үшінші бөлімде Қазақстан Республикасы цифрлық трансформациясы жағдайында климатты қорғауды құқықтық реттеу мен шет мемлекеттерінің заңнамасы мен тәжірибесіне салыстырмалы талдау жасалынып, климатты қорғау бойынша ұлттық заңнаманы жетілдірудің нақты тетіктерін ұсынады. Климатты қорғау бойынша тікелей нормативтік құқықтық актіні қабылдау қажеттігі дәлелденеді. Климатты қорғауда цифрлық технологияларды қолданудың құқықтық негіздері жасалынады.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі интеграцияланған нарықтық экономика жағдайында Қазақстан Республикасында шетелдік тұлғалардың қатысуымен құқықтық қатынастар санының артуымен айқындалады. Халықаралық байланыстардың кеңеюі, 2023 жылы 28 миллиард АҚШ доллары көлемінде тікелей шетелдік инвестициялардың тартылуы және шетелдік инвесторлардың қатысуымен ірі жобалардың іске асырылуы олардың құқықтарын тиімді сот арқылы қорғаудың маңызын арттырады.

Шетелдік тұлғалардың кәсіпкерлік, жер, неке және өзге де құқықтық қатынастарға қатысуы олардың сот жүйесімен өзара әрекеттесуіне әкеледі, бұл азаматтық сот ісін жүргізуді күрделендіреді. Қазақстан Республикасының Конституциясы, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт және Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі негізінде шетелдік тұлғалар Қазақстан Республикасының азаматтары мен заңды тұлғаларымен тең

дәрежеде процестік құқықтарды пайдаланады және процестік міндеттерді орындайды.

Тәжірибеде шетелде жасалған құжаттарды қабылдау, дәлелдемелерді жинау және шетелдік тұлғаларды хабардар ету барысында қиындықтар туындайды. 2025 жылы инвестициялық даулар бойынша 113 талап арыз беріліп, өндірілген соманың жалпы көлемі шамамен 9 млрд теңгені құрады. Осыған байланысты шетелдік тұлғалардың құқықтық жағдайы мен олардың қатысуымен істерді қарау ерекшеліктерін арнайы зерттеу Қазақстан Республикасында азаматтық істер бойынша сот төрелігін жүзеге асыру сапасын арттыру үшін маңызды мәнге ие.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Осы уақытқа дейін климаттық мәселелер негізінен халықаралық құқық пен стратегиялық құжаттар деңгейінде қарастырылып келді. Қазақстан Республикасы Киото хаттамасы мен Париж келісімі ратификациялап, бұл ұлттық климаттық заңнаманың дамуына маңызды серпін берді. Қазақстанның халықаралық климаттық саясатқа белсенді қатысуына қарамастан, климатты қорғаудың ұйымдастырушылық-құқықтық тетіктерін жетілдіру, климатты құқықтық категория ретінде дамыту және шетелдік тәжірибені ескере отырып ұлттық климаттық заңнаманы жетілдіру қажеттілігі сақталуда.

Зерттеудің әдіснамалық негізін диалектикалық, салыстырмалы-құқықтық, формальды-заңдық, тарихи-құқықтық әдістер, сондай-ақ талдау мен жүйелеу құрады.

Диссертациялық зерттеудің нормативтік базасын Қазақстан Республикасының Конституциясы, халықаралық құқықтық актілер, Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі, Қазақстан Республикасының Су кодексі және климаттық қатынастарды реттейтін өзге де нормативтік құқықтық актілер құрайды.

Диссертациялық зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Диссертациялық зерттеудің мақсаты болып климатты қорғаудың теориялық құқықтық және тәжірибелік мәселелеріне кешенді талдау жүргізу мен ұлттық заңнаманы жетілдіруде ұсыныстар жасау болап табылады. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылады:

- климаттың экологиялық құқықтық мәні мен мазмұнына зерттеу жүргізу;
- Қазақстан Республикасында климатты қорғаудың құқықтық қағидаларының мәнін анықтау;
- Қазақстан Республикасы климатты қорғау заңнамасының қалыптасуы мен дамуын талдау;
- Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасына халықаралық климаттық міндеттемелерді имплементациялаудың құқықтық тетіктері мен мәселелерін зерттеу;
- климатты қорғауды мемлекеттік реттеудің түсінігі мен бағытарын анықтау;
- Қазақстан Республикасы климатты қорғау саласындағы мемлекеттік органдардың жүйесі мен қызметін қарастыру;
- климатты қорғаудың құқықтық модельдерінің мәселелеріне талдау жүргізу;
- Қазақстан Республикасының климаттық міндеттемелерін орындауда көміртегі нарығын құқықтық реттеу мәселелерін зерделеу;
- климатты қорғау саласындағы жетекші елдердің (Ресей, Қытай, Германия) құқықтық тәжірибесі және халықаралық ынтымақтастық мәселелерін зерттеу;

- климаттық қорғаудағы цифрлық трансформация және жасанды интеллект технологияларының рөлі мен тиімділігін анықтау.

Диссертациялық зерттеудің объектісі. Зерттеу объектісі болып климаттық өзгерістер салдарынан келтірілген зардаптын көлемін азайтуға, климаттық өзгерістерге бейімделуге, халықаралық климаттық міндеттемелерді орындау мен мемлекетті климаттық стратегияларды жүзеге асыру барысында туындайтын қоғамдық қатынастар.

Диссертациялық зерттеудің пәні. Ұлттық және халықаралық заңнамада бекітілген, климаттық өзгерістердің алдын алу мен бейімделуді, климаттық стратегиялар мен міндеттемелерді, климатты қорғау бойынша халықаралық және отандық субъектілерінің мінез құлқын реттеуге бағытталған нормалар, тетіктер мен қағидалар

Қорғауға ұсынылатын ережелер:

1) Құқықтық сипаттағы климат дегеніміз ол экологиялық қауіпсіздік пен орнықты дамудың негізі бола тұра белгілі бір аумақта не болмаса ғаламдық деңгейде қалыптасатын атмосфералық, геофизикалық және биосфералық үдерістердің ұзақ мерзімді жиынтығы болып саналатын, адам өмірі мен денсаулығына, табиғатты пайдалану тәртіптеріне әлеуметтік-экономикалық дамуға әсер ететін, шығу тегінің ерекшеліктері бар, әмбебап ғаламдық сипатқа ие, адамзаттың ықпалына тәуелді, күрделі әрі кешенді категория болып табылады. Ал климатты қорғау дегеніміз климат жүйесіне негативті антропогендік ықпалды азайту, шектеу, алдын алуға, парниктік газдардың көлемін азайтуға, климаттық өзгерістердің салдарына бейімделу мен оларду жұмсартуға бағытталған мемлекеттің экологиялық қауіпсіздігін және орнықты дамуды көздейтін ұлттық заңнама мен халықаралық актілерде бекітілген қағидалар, нормалар, институттар мен ережесі жүйесінен тұратын құқық қолдану қызметі.

2) Климатты қорғауды құқықтық реттеуде келесі қағидалар басшылыққа алынуы тиіс:

- Интегративтік климаттық өзгерістердің міндетті орын алуы қағидасы.
- Алдын алу мен бейімделу теңгерімін сақтау қағидасы.
- Сараланған климаттық жауапкершілік қағидасы
- Климаттық реттеулердің ғылыми дәлелдігі қағидасы.
- Экологиялық қауіпсіздік пен орнықты климаттық даму қағидасы..
- Климаттық мәселелерде ашықтық қағидасы..
- Бейтарап көіртектік экономикаға басымдық беру қағидасы.

3) Қазақстан Республикасы климатты қорғау заңнамасының қалыптасуы мен дамуы тарихи даму ерекшеліктеріне қарай. Халықаралық құқықта климаттық заңнаманың қалыптасу кезеңдері және Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алған уақыттан кейінгі климаттық заңнаманың қалыптасу кезеңдері деп бөліп қарастыру ұсынылады.

4) Климатты қорғауды мемлекеттік реттеу тетігінде құқықтық нысаны негізгі қызметті атқарады. Қазақстан Республикасы климатты қорғауды мемлекеттік реттеуінің нормативтік нысандары, Қазақстан Республикасының конституциясы, экологиялық кодексі, парниктік газдар шығындарын реттеу актілері, квоталау жүйесі, көміртектік бірліктерді саудалау мен климаттық өзгерістерге бейімделу жөніндегі актілер құрайды.

Климатты қорғауды мемлекеттік реттеудің келесі бағыттары ұсынылады:

- Парниктік газдар шығындыларын азайту мен климаттық өзгерістерге бейімделуді бекітетін нормативтік құқықтық негізді жетілдіру;
- Декорбонизациялау мен көміртектік бейтараптықты қамтамасыз етуге бағытталған стратегиялық жоспарлау мен бағдарламалық негіздер қабылдау;
- Климаттық өзгерістердің алдын алу мен ол өзгерістерге бейімделудің кезеңдерін ынталандыратын экономикалық құралдар қолдану;
- Климаттық тәуекелдерге және шығарындыларға мониторинг пен мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру;
- Энергияның баламалы көздерін қолдану мен экономиканың энергетикалық тиімділігін арттыру шараларын қолдану;
- Халықаралық ынтымақтастық мен халықаралық климаттық міндеттемелерді имплементациялау қызметін.

5) Климаттық саясаттың тиімділігін арттыру мақсатында мамандандырылған мемлекеттік орган құру ұсынылады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігі жанынан Климатты қорғау комитетін құру қажеттілігі негізделеді.

Аталған органның негізгі функциялары: мемлекеттік органдардың қызметін үйлестіру; шығарындыларды азайту жөніндегі бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру; халықаралық міндеттемелердің орындалуын бақылау; климаттық саясатты ғылыми сүйемелдеу; климаттық заңнаманы жетілдіру; халықаралық ынтымақтастықты дамыту.

Мұндай органды құру мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға, климаттық саясаттың үйлесімділігін қамтамасыз етуге және орнықты даму жағдайында халықаралық міндеттемелердің орындалуына мүмкіндік береді.

6) Көміртегі нарығы - бизнестің экологиялық таза технологияларға жүйелі түрде өтуін жеңілдетуге бағытталған парниктік газдар шығарындыларын азайтудың заңнамамен бекітілген экономикалық-құқықтық тетігі. Ал, көміртегі нарығын құқықтық реттеу бұл климаттық саясатты, қоршаған ортаны қорғауды және экономикалық қатынастарды реттеу мақсатында парниктік газдардың шығарындыларын азайту, бақылау және сату-сатып арқылы төмендетуге бағытталған экономикалық қатынастарды реттейтін, қоршаған ортаны қорғау мен тұрақты дамуды қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық нормалар мен институттердің жүйесі.

7) Автор «Климатты қорғау туралы» Заң жобасын ұсынады (қосымша 1). Аталған заң жобасының маңыздылығы ғылыми тұрғыдан көпқырлы және жүйелік сипатқа ие. «Климатты қорғау туралы» заң болашақта елімізде табиғи жүйелердің тұрақтылығын сақтауды және экономиканың ұзақ мерзімді тұрақты дамуын қамтамасыз етуге, атмосферадағы радиациялық теңгерімді тұрақтандыруға, ғылыми дәлелденген бейімделу шараларын жүйелі түрде жүзеге асыруға, экожүйелік тұрақтылықты сақтауға, энергетика, өнеркәсіп және көлік секторларында декарбонизация саясатын іске асыруға, климаттық процестерді тұрақты бақылау (мониторинг), модельдеу және болжау жүйелерін дамытуға мүмкіндік береді.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы. Ұсынылып отырған диссертациялық зерттеуің негізгі ғылыми жаңалығы мемлекеттік тілде орындалған ең алғашқы климатты қорғау бойынша ұлттық заңнама мен тәжірибені жетілдіруге бағытталған теориялық және тәжірибелік ұсыныстар мен тұжырымдар әзірлеуден тұратын кешенді еңбек болғандығымен расталады.

Диссертациялық зерттеуде ең алғашқы рет Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі үшін климаттың экологиялық құқықтық мәні мен мазмұнына зерттеу жүргізіліп, оның құқықтыққағидаларына талдау жасалынды. Бұл бағыттағы негізгі мақсат климатты құқықтық категория ретінде анықтауға талпыныстың болуымен түсіндіріледі. Нәтижесінде отандық климаттық құқықтың дамуына септігін тигізетін теориялық қорытындылар мен тұжырымдар жасалынды.

Қазақстан Республикасы климатты қорғау заңнамасының қалыптасуы мен дамуын талдау мен Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасына халықаралық климаттық міндеттемелерді имплементациялаудың құқықтық тетіктері мен мәселелерін зерттеу нәтижесінде Қазақстан Республикасының осы салада заңнамасының ерекшеліктерін айқындалып даму болашақтары болжанды. Климатты қорғаудың мемлекеттік құқықтық тетігі бөлімінде климатты қорғаудың мемлекеттік институциялық құрылымының жетілдіру жолдары ұсынылды. Осы саладағы уәкілетті мемлекеттік органның қызметіне талдау жасалынып оны жетілдірудің жаңаша тетіктері ұсынылды. Қазақстан Республикасы цифрлық трансформациясы жағдайында климатты қорғауды құқықтық реттеу мен шет мемлекеттерінің заңнамасы мен тәжірибесіне салыстырмалы талдау бөлімінің жаңалығы климатты қорғау бойынша ұлттық заңнаманы жетілдіру тетіктерін ұсынудан көрініс табады.

Диссертациялық зерттеудің теориялық маңыздылығы климатты қорғауды құқықтық реттеу экологиялық құқықтың маңызды бағыты ретінде ғылыми көзқарастар қалыптасуынан тұрады. Зерттеуде климатты қорғауды құқықтық реттеуде ұғымдардың, климатты қорғаудың мемлекеттік құқықтық тетіктерінің орны мен мазмұны айқындалып, климатты қорғауды құқықтық қамтамасыз етуде әлемдік үрдістердің заманауи мәселелері сипатталғандықтан, ұсынылып отырған жұмыс отандық экологиялық құқықтың дамуына, климаттық нормаларды жетілдіре отырып ықпал етеді.

Диссертациялық зерттеудің тәжірибелік маңызы. Зерттеу жұмысы барысында алынған қорытынды ережелер мен ұсыныстар қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік органдар мен ұйымдардың қызметінде қолданылуы мүмкін. Сонымен қатар қоршаған ортаны қорғау жөніндегі заңнаманы жетілдіру барысында құқықшығармашылық және құқыққолдану органдарының қызметінде климатты қорғау бойынша стратегиялық актілерді қабылдау барысында қолдануға ұсынылады.

Диссертациялық зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі. Диссертациялық зерттеудің негізгі ережелері мен тұжырымдары жарияланған жұмыстарда көрініс тапқан. Зерттеу нәтижелері І. Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті «Құқықтық пәндер» кафедрасының отырысында және ғылыми конференцияларда талқыланған.

Диссертация І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің құқықтық пәндер кафедрасының базасында орындалып, талқылаудан өтті. Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері мен ғылыми ұсыныстары ғылыми басылымдарда 4 ғылыми мақалаларда көрініс тапқан. Оның ішінде, 3 мақала уәкілетті орган ұсынған ғылыми басылымдарда, 1 мақала Scopus деректер базасына кіретін басылымда жарияланды.

Диссертацияның құрылымы мен көлемі: Жұмыс кіріспеден, үш бөлімнен, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшадан тұрады.